

Селма Хасановић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет (докторанд)

КОМИКА У РОМАНУ *БИХОРЦИ* ЂАМИЛА СИЈАРИЋА

Предмет проучавања овог рада јесте језичка комика и комичка карактеризација јунака у роману *Бихорци* Ђамила Сијарића. Анализом овог књижевног дела долазимо до закључка да аутор врло често апострофира комичне ситуације поткрепљене језичком комиком јунака која је изграђена на лексички народног говора Бихорског краја, као и лаковерношћу јунака који су неретко лишени логичког поимања ствари. Непосредношћу израза дочарана је особеност јужносанџачког дијалекта са обиљем оријентализама, при чему највише долазе до изражаја архаизми, што представља општи симбол комике у целом стваралаштву Ђамила Сијарића.

Кључне речи: језичка комика, комично, смешно, јунаци, роман

УВОД

У овом раду приказаћемо резултате до којих смо дошли истраживањем и анализом комике у роману *Бихорци* Ђамила Сијарића. Циљеви и задаци овог рада се састоје из темељних доказа који одговарају на питање језичке комике у књижевности уопште, а затим у роману *Бихорци*, као и о постојању комичких ситуација и комичке карактеризације јунака овог романа.

Магични реализам у приказивању живота у Бихору са стилски згустом фабулом, једноставном реченицом и изломљеном линијом казивања, аутору овог романа даје посебно место на књижевној сцени јужнословенске књижевности. Осим што је на тај начин увео завичај у своја дела, сврха оваквог приказивања јунака је очување реализма у модерном роману кроз свевремене теме. У раду ћемо одговорити на питања како је Сијарић користећи народни говор Бихора на комичан начин приказао проблеме који су од историјског и културолошког значаја за очување идентитета тог народа. У тексту ће бити и речи о томе да ли је и на који начин успео приповедачки поступак у којем се спонтано осликава један историјски и културални феномен патријархалне и верске егзалтације

1 sellmahasanovic@yahoo.com

која се уметнички трансформише. На крају, анализом ликова покушаћемо да заокружимо питање комичног у овом књижевном делу.

КОМИКА У КЊИЖЕВНОСТИ

Комика, као један од феномена књижевности, датира још из античког периода, а данас се може испољити у више различитих облика. Првим комедиографом се сматра Аристофан чија се дела знатно разликују од комедија које су писане касније. Порекло комедије везује се за дитирамб и првобитно се изводила са тенденцијом да изазове комичне ефекте. Излазећи из оквира комедије и добијајући простора у структури других приповедних прозних врста, комично у књижевности добија уметничку и естетску функцију, при чему је примаран чин откривања друштвених противречности и оспоравања која су супротстављена идеалима који егзистирају у неком другом времену и простору (в. Поповић 2007: 362–368). У нашој књижевности мотиве комике налазимо у усменој традицији и у писаној књижевности. Песме народне књижевности у којима доминирају мотиви комичног су свакако романсе, од прозних облика то су шаљиве приче, а осим тога, комика се провлачи и кроз кратке усмено-прозне облике: анегдоте, пословице, досетке и неколико других врста, што потврђује Горан Максимовић када о феномену комичног у својој књизи *Тријумф смијеха* каже:

„Феномен комичног у прозним врстама старе српске књижевности готово је непозната умјетничка категорија, што је и разумљиво ако се има у виду њен сакрални карактер, али је свакако био раширен и функционалан у усменим формама: анегдотама, шаљивим причама, досјеткама и пословичким исказима. Присутни су, међутим, рудиментарни облици анегдотске комике већ у хагиобиографским списима о Ђирилу и Методију, познатијим код нас као *Панонске летенге*, у оном њиховом дјелу који се односи на животопис светог Методија [...]“ (Максимовић 2003: 8–9)

Специфичност појма, значаја и значења комичног врло често је остајала недефинисана, несхваћена и неприхваћена на прави начин. Проп се у својој књизи *Проблеми комике и смеха* детаљније бавио овом проблематиком. Он сматра исправним и плодотворним ставом Фолкелтово излагање које делимично цитира:

„Комично се конституише као посебан естетички феномен сасвим другачије него трагично; комично ни у ком случају није беоцуг трагичног, и уопштено говорећи не би га требало постављати у исту раван са трагичним.“ (Проп 1984: 20)

Игор Перишић у својој књизи *Увод у теорије смеха* изражава незадовољство због недостатка студија, истраживачких радова и научних дела на тему смешног, комике и комедије. Када се говори о смеху, Пери-

шић истиче да је неопходно нагласити плуралистичку природу теорија смеха, као и епистемску ограниченост која се заснива на мишљењима Мишела Фукоа. Даље у тексту Перишић наводи пример Умберта Ека који постулира схватање да је смех епистемски ограничен и делује у складу са временом, друштвом и културном антропологијом (в. Перишић 2012: 9–12).

Комично и хумор се врло често изједначавају и постоје знатне разлике у приступима и научним тумачењима, али извесна је потврда у многим студијама да је комика низ узрочно-последичних елемената, јер мора постојати корелација између онога ко се смеје и онога коме или чему се смеје. Николај Хартман, у својој књизи *Естетика*, подвлачи да комично и хумор не само да нису исто, него чак нису ни формално паралелни. Комично је ствар предмета, представља његов квалитет, док је хумор ствар посматрача и тиче се начина на који је комично посматрано, како је схваћено. Хартман комично и хумор упоређује са појмовима музика и музикалност. Хумористичан човек, дакле, није комичан. Не смејемо се њему, већ предмету његовог хумора, и то захваљујући његовом умећу да покаже оно што је смешно у нечему (Хартман 2004: 398).

Присетимо се Аристотела који је, да би дефинисао суштину комедије, полазио од трагедије као њене супротности, јер је трагедија имала примаран значај у животу старих Грка. Проп истиче да је то мртво слово на папиру када га прихватају естетике XIX и XX века. Романтичарске теорије темеље се на учењу да је узвишеном и лепом супротстављено комично као нешто ниско и супротно. Проп, такође, тврди да је против таквог мишљења устао Бјелински који је анализирао Гогољева дела и доказао да је комично од изузетног значаја, мада његова иницијатива није прихваћена (Проп 1984: 18–22).

Миријана Д. Стефановић, у Поговору *Малој буквара за велику децу*, каже да се под појмом комичног схватала, заправо, могућност за реализацију промене онтолошких категорија и наводи као пример хуманизоване животиње у басни, критику малограђанства (*Покондирена шиква*), кршење основног морала професије у аутобиографији и сл. Горан Максимовић износи тврдње да су писци путем комичног слали поруке истине просветитељских ставова и залагања. Тако су дела са неким обликом комике имали етичко и друштвено дејство (Стефановић 2009: 86).

Теорија о два облицима комичног – нижем и вишем – појавила се у XIX веку. Кирхман је свеукупно комично поделио на суптилно-комично и грубо-комично, каже Проп и наставља да је према Кирхмановој теорији узрок комике редовно нека неразумна, ружна активност. Други теоретичари, по истраживању Владимира Пропа, дефинишу ниско-комично према облицима испољавања, па у нижу комику сврставају све облике фарсе, грубе шале, циркуске лакрдије итд. (Проп 1984: 22).

Током векова однос према комици у књижевности се мењао, а остала је чињеница да се комичним представља све што изневерава хоризонт очекивања друштвених норми. Као књижевноуметничко средство,

комика је веома често израз побуне или подстрек на промену којом се жели побољшати одређена промена у друштву. Један од романа у нашој књижевности који обилује комиком, хумором и као резултат има у одређеној мери и забавни карактер је први роман Ђамила Сијарића *Бихорци*. Посматран у ширем контексту, овај роман заиста доноси новину у тематско-мотивском погледу. У роману се приказује време између Првог и Другог светског рата где доминира патријархат удружен са учмалашћу и страхом од промена. Комику у овом роману посебном чине јунаци, али и фолклорна грађа којом приповедач остварује експресивну визију времена, места и ситуације. Сијарић се може дефинисати и као експериментални писац у смислу правца, тематике и језика. Кроз роман се провлаче тајанствене смехотворне сенке уткане у јединственост јунака, као намера аутора да особености краја из ког потиче транспонује у дело модернистичког карактера.

КОМИКА У РОМАНУ БИХОРЦИ

Роман *Бихорци* је права ризница комичних ситуација и језичке комике са елементима народне синтаксе која умногоме осликава свет о којем Сијарић пише. Посебна вредност овог романа је управо лексика бихорског краја коју је Сијарић дословно приказао. Као што каже Никола Ковач у својој књизи *Ђамил Сијарић као приповедач*:

„Кomično и људско, folklorno и историјско добијају код Сијарића снагу јединства и неразлучивост догађаја и приче о њему, живота на земљи и његових ванземалјских зрачења. Џовјекoви скривени сукoби, њихoва унутрашња напетост као и њихoво бурно разрјешење не обухватају стoга само, унутрашње просторе душе негo се преливају преко граница бића и у своју игру уплицу читаву природу као једину праву позорницу тренутних одлука и њихових трајних послједика, земалјског поретка ствари и релативности његовог коначног смисла.“ (Ковач 1983: 7–8)

Комичност ликова у књижевности произлази из лаковерности и наивности, али нису то нужно једини облици који могу да изнедре смех. Код Сијарића је комика ретко амбивалентна, углавном је производ недостатка свести о себи, о реалном животу и времену у ком се живи. То потврђује и Ковач:

„Сијарићеве приче нису лишене хумористичких обрта; изворе хумористичких ситуација Сијарић налази у људској љакoвјерности, наивности и одсуству смисла за реалност; хумористички ликови су или неспоразумом доведени у смијешну ситуацију или су наивчине које су се као објекти поруге препустиле мatici догађаја па се хумор рађа из њиховог буквалног поимања околности за које сви знају да су лишене логике и здравог разума.“ (Ковач 1983: 57)

Роман *Бихорци* започиње комичном ситуацијом у којој је осим комике видан и сарказам. Због потребе образовања и верског одгоја,

стара Нурка саветује Халимачу да нађе хоџу и доведе га у село. На основу њених речи може се закључити да је стање алармантно, дакле, нити деца похађају школу, нити се верски образују, што је евидентно кроз цео роман. „О Halimačo, rođe moј, de nabavite selu hodžu. Izaći će selo iz vјere, podivljaće, o Halimačo“ (Сијарић 1991: 5).

Из Нуркиног захтева се такође, може наслутити да је Халимачи додељена улога сеоског старешине или поглавара. Мада је до краја романа водио главну реч, никада није формално постао поглавар Рашља. О томе колико је стара Нурка била у праву и колико се народ удаљио од вере сведочи први дијалог у роману:

- „ - Merhaba ti, brate u vјeri. -
- Merhaba, hodža. -
- Molite l' se bogu? -
- Mi ne, vala. Sem jednog jedinog, a i taj je umro -“ (подвукла С. Х.) (Сијарић 1991: 5).

Трагика непросвећености је обојена комиком и ту на самом почетку романа имамо прекретницу, одакле се доследно до самог краја спроводи погрешно перципирање вере и њених прописа, а све то обојено сарказмом и комиком. Борба која се пројектује кроз пасивност јунака и њихову паралисаност простором и позицијама које су им додељене, појашњава то мешање трагичног са смешним и ту на површину излази унутрашњи свет јунака. Колико је комике, толико је туге у њима самима, колико је широк простор који их окружује, толико је у тим јунацима све затамњено, испреметано, сужено, и груписано и расуто истовремено. Приметно је на првом месту психолошко портретисање јунака у овом роману и они дословно представљају простор у који су смештени. Зденко Лешић у свом тексту „Природа Сијарићевог приповедачког свијета“ изложеном на научном скупу у Сарајеву 2003. године посвећеном књижевном делу Ђамила Сијарића поистовећује Станковићево Врање и Сијарићев Бихор између осталог и по затворености која влада унутар тих заједница, дистанцираности од тренутка у коме обитавају, и донекле по трагизму ликова. Лешић истиче поред реалистичног и маштовито приказивање у Сијарићевим причама. Већина његових прича се догађа у прошлости, углавном без прецизне временске дефиниције, каже Лешић, јер је то најплодоноснији простор за маневрисање приповедачеве маште која се, рецимо, ослања на пишчево сећање из детињства (в. Лешић 2003: 21–27).

Разобличавање као метод и као књижевноуметнички поступак примењен је, такође, одмах на почетку романа, чиме се одређује ток романа и стање свести верског лица, али и народа који он предводи од тренутка ступања на њихово тло. Наиме, Халимача, главни јунак у роману, поручује Хацији да дође у његово село обећавајући притом да ће имати све што хоџи треба: „Добиће све што је хоџи потребно и меко да легне, и масно да једе“ (Сијарић 1991: 5).

Од свих постулата које неминовно треба испунити, оваквим се комичним обећањем у виду основних животних потреба, обезвређује светост позива једног хоџе, али и потреба села за хоџом, за шта нам доказе образлаже приповедач током целог романа.

„Hadžija stade i diže ruke, da se mrtvima pomoli za dušu. Otište se tako do pola molitve, pa je brzo prekide, jer je gledao pravo u kljuse, te ispade da se za njega moli.“ (Сијарић 1991: 7)

Приповедач уноси елементе смешног кроз необичне ситуације, али и кроз необичне речи и изразе, као што је нпр. реч „отиште“, мислећи на то да је Хаџија одмакао у молитви до половине, коју је изненада прекинуо јер му је поглед залутао. Приметно је, дакле, одсуство скрушености и озбиљности у самом чину молитве. Врло брзо након тога је дато објашњење да је то заправо грчко гробље, што моменат смешног интензивира.

„-Па оно је, veseo ti, grčko groblje - veli mu Halimača, a Derdemez se glasno nasmija [...].“ (Сијарић 1991: 11)

Узалудност Хаџијиних поступака бива постепено разоткривена и полако се предочавају разлози његовог доласка у Рашље. Наиме, једино што он жели јесте да заради новац за путовање на хаџ (ходочашће):

„Trebа u selu da nađe čovjeka koji će imati toliko para da mu plati put do na Ćabu. S tom je namjerom i došao u Rašlje. Taj ko pare dadne postaće hadžija, svejedno što Ćabu neće vidjeti, a on će proći po svijetu, i stvar korisna.“ (Сијарић 1991: 27)

Хаџији није примаран тај верски узвишени чин хаџилука, он све време проживљава некакав тихи немир, бежећи у свет својих књига он уствари бежи од жена, питања, реалности и на крају од себе и посве је предан сакупљању новца за то своје путовање.

Кроз призму хумора, ироније, сарказма ми заправо видимо Сијарићеву бригу за пропадање, крах и несвесност о страдању несрећног народа који чак и не вапи више ни за каквом помоћи. Комика његових јунака је произашла из њихове трагике. Уткивањем елемената народног говора, Сијарић на један хуман начин покушава да прикаже слику народа који живи на рубу егзистенције и уз то пристаје да буде коришћен и злоупотребљен, јер не зна другачије да функционише. Тако је изграђен лик Хатке, сиротице коју Халимача доводи у кућу да служи Хаџију. Лексика коју користи аутор да хумористичко-сатиричним елементима ослика (не)свест о елементарним потребама као што су писменост и образовање је тај фолклорни елемент који овај роман чини другачијим.

„-Jok vala, Hadžija, za boš ti je, ko zborio meni ko onoj kladi, sve ti je jednako. Naš ti je svijet za goveda stvoren, nije ti on da uči ćitabe.“ (Сијарић 1991: 15)

У жељи да се оправда пред Хаџијом што не успева да научи арапска слова, Хатка користи народни израз „за бош ти је“, што означава да је хаџијин труд узалудан. Све то је речено да се ублажи прави смисао њеног исказа, а то је Хаткина идентификација са природом. Она прихвата тај подређени положај и сасвим мирно прихвата све што јој живот носи. Говорећи о језику Сијарићевих дела, Хаснија Муратагић у својој студији *Језик и стил Бамила Сијарића* каже:

„Camil Sijarić je pre svega pripovedač, a pripovedački stil je vrlo složeno ostvarenje jezika koje se odlikuje time što spaja više tipova ostvarenja opšteg jezika sa individualnim stilom. [...] Izbor izražajnih sredstava različito je tumačen. Neki smatraju da je to piščev stav prema tematskoj građi, a drugi kao stav pisca (govornika) prema jezičkom materijalu. Oba su tačna, mada se mora naglasiti da drugi stav proističe iz prvog.“ (Муратагић 1993: 10)

Дужност писца је да се придржава норми стандардног књижевног језика при чему им се даје стилска и естетска слобода за развијање сопствене креативности. У роману *Бихорци* комичне ситуације се нижу једна за другом. По специфичности лексике коју користе јунаци, поједине ситуације се истичу над другима. У једном од састанака Хаџије са сељанима, покушавајући да их убеди да је хаџ обавеза сваког муслимана, он започиње причу о греху, а сељани у истом моменту започињу разговор о купљеном сену (в. Сијарић 1991: 30–31). Схвативши да га нико не слуша, хаџија престаје да говори, а сељани нису ни приметили да Хаџија већ извесно време ћути. Након тога следи још једна комична сцена у којој сељани стављају новац Хаџији у џеп и одлазе својим кућама, а он, тобож се стидећи, новац једва прихвата, а заправо све време је забринут да ли је сума значајна или не (в. Сијарић 1991: 33–34). Након ових сцена пошто се Хаџија навикао на људе и они на њега, почиње писање записа и то прво као случај, а онда као низ веома комичних догађаја.

„-Jedan zapis- veli Halimača, i dodade: da zapis bude povelik i jak, da boljku raznese kao paučinu, jer o ovoj jadnoj kravljjoj sisi živi četvoro sitne djece, pa nek zna šta radi.“ (Сијарић 1991: 44)

То је било први пут да се неко обрати Халимачи како би замолио Хаџију да напише запис. Халимача га је довео, он се понашао ктиторски према Хаџији и логично би било да једини он може тако нешто тражити од њега. Након тога записи су постали пракса, а зарађивали су и Халимача и хаџија. О чињеници да ни сам хаџија није знао шта је писао и како ти записи нису имали никаквих резултата говоре следеће речи приповедача:

„-Ne iz toga - veli mu žena - piši ti meni iz velikoga, a iz toga maloga ti nekom drugom, nemoj hodžinici. [...] – Iz ovoga maloga pišem ti za glavu, a iz velikoga pisaću za kravu. [...] Sad ni hadžija nije znao koji je od njih zašto nemijenjen, pa izreče sasvim nasumice – da je taj u ruci za njenu glavu, a onaj drugi za njenu kravu, iako je bilo obrnuto.“ (Сијарић 1991: 47) (Подвукла С.Х.)

Моменат замене записа који би требало да имају у овом случају лековито и готово спасоносно својство у великој мери предочавају степен апсурдности целе представе. Само стварање записа, однос непросвећене скупине према истим, положај у коме се налазио хација и његова улога у том друштву сведоче о јачини таме у којој су се сви налазили. Они који су иоле прогледали и који су икада гледали бивали су увучени у тај вртлог, а да тога можда и нису били свесни. Замена папира, посвећених списа, моменат је који читаоца истовремено засмеје и растужи. Терапије којима се служе и у чији лек верују мртво је слово на папиру, дословно, њиховом несвесном заменом њихов значај и улога бивају потпуно поништени и исмејани.

Језичку комику народног говора у овом роману додатно истичу архаизми које користе ликови. На првом месту је то Хатка или чак сам приповедач када о њој говори, а онда следи и Халимача, док остали јунаци мање говоре и користе мање комички рељефне изразе.

„Na Hatki džemadan sa puljkama. Она њему броји пулјке, броји и гледа их.“
(Сијарић 1991: 56)

„Hadžija, sav u gustoj pari, pljuska iz ibrika toplom vodom, veseo i crven, žuti mu se samo obrijana glava, kao tikva.“ (Сијарић 1991: 36)

„Kuku, moja majko, što je lijep! Kao da je sad iz dućana.“ (Сијарић 1991:13)

Наведени примери богати су лексиком примереном крају у коме је радња смештена, тиме лик Хатке и целокупна ситуација бива додатно уверљива, упечатљива и сликовита. Хаткино инфатилно доживљавање целокупне ситуације, њена ограничена лексика, примитиван начин представљања и изношења онога што осећа према мушкарцу коме је, пре свега, неко ко има улогу кућне помоћнице, доприноси томе да њен карактер бива један од упечатљивијих примера комичних ликова овог дела. Целокупан однос међу ликовима овог романа верна је представа људи учаурених унутар сопствених уверења, страхова, доживљаја света и свих промена које се неминовно дешавају. Док се они свему новом константно опиру, уљуљкани у стање пасивности и неспособности да се било каква значајнија промена или помак направи, опстају помоћу уживања у готово рећи минорним, сасвим безначајним и ниским задовољствима и страстима. Њихова анима бива задовољена, оно људско уцвељено преживљава.

Пошалице су, такође, честа појава у говору ликова у овом роману. Они се, спомињањем имена људи и догађаја које и не памте међусобно прозивају, надговарају и надмећу.

„-Kad li ono umrije Duljkovo dijete?
-Za koje питаš?
-Za koje pitam? Zvizni joj, Habibe! Za Duljkovo pitam.“ (Сијарић 1991: 257)

„То mjesto otada dobi svoje ime – selo ga prozva: -Hadžijin razbivrat-“ (Сијарић 1991: 17).

„Pa taj Jašar ubio čovjeka: toh – iz puške, u sam perčin.“ (Сијарић 1991: 22)

Дух тог народног говора који је сачувао Сијарић је реткост за нашу књижевност. Дејан Ђуричковић у свом тексту „Ђамилова прича“ тврди да је у нашој књижевности осим Сијарића једино још Крлежа говорио као што је писао и писао као што је говорио. Али је Сијарић био једноставан човек чиста срца и дечје душе, дакле, човек из народа који је био свакоме приступачан, упијао је речи свог народа и прерађивао их, па је зато његово приповедање сачувало драж патријархалног света неоштећену модерним бољкама, а обојену локалном бојом (в. Ђуричковић 2003: 14–16).

Доминантна је Сијарићева свесност значаја који има прича у животу људи. Зато његови јунаци преносе колорит слика живота кроз своје постојање и приповедање. Роман *Бихорци* служи као спона између онога што је било и онога што ће се десити касније. Та комуникација зближава материјални и духовни свет непосредно и једноставно. Никола Ковач у свом тексту „Историјски роман Ђамила Сијарића“ каже да Сијарић историју доживљава као заточење пуно трагичних суочења, док његови јунаци историјска збивања схватају као борбу са природом и поремећај природног поретка ствари и нарушавање односа мимо њихове воље (в. Ковач 2003: 45). Комику, хумор, смех којим се одговара, све чешће на историју и оно што је обележава, може се посматрати као нешто чиме се свему сервираном супротстављамо и против чега се боримо. Немоћ да се било шта очитује или конкретније предузме остаје могућност да се истом насмејемо и тиме покушамо оспоравање, демолирање и уништење оног што друштва, цивилизације разара и уништава.

Од говора мештана села Рашље разликује се говор Каплара који као орган власти уводи једну сасвим нову и другачију лексику, а и понашање му се у великој мери разликује од понашања осталих. Битно је нагласити да сви остали ликови у присуству Каплара говоре као он и користе сличну лексику. Тако је једном приликом Халимача, водећи повређеног Хацију код Каплара да му да лек „за убој“, на питање шта жели, одговорио:

„Svešteno lice htjelo bi unutra, ako je kaplarsko raspoloženje, jer se malo tucnulo u zadnji kraj.“ (Сијарић 1991: 18)

Каплар је у народну лексику села Рашља унео кованице које не припадају стандардном језику и то је свега неколико израза и термина које он константно користи комбинујући их са помодним изразима, те зато његов говор изазива највише смеха и смешних ситуација. У моменту када је улазио у просторију у којој су га чекали Халимача и Хација он им се обраћа на следећи начин:

„-Izvinite na čekanciji.“ (Сијарић 1991: 21)

Сазнавши да Хаџија пише записе сељанима којима се појави болест у породици или код стоке, Каплар је дошао и правио записник, такође, користећи специфичну комичку лексику:

„-Dakle, zakon...zakon ga tjera – odgovori Kaplar i zapisa: -Seoski sveštenik, dakle, zvani Feleć, piše kravama i ženama...Koristi seosku fantaziju, kazano seosku glupotinju i uzima pare.“ (Сијарић 1991: 51)

Желећи да сазна чије дете носи Хатка, Каплар примењује силу, а након тога јој се извињава себи својственим изразима:

„Oprostite za tu stezanciju.“ (Сијарић 1991: 66)

Након што Хатка одбија да каже чије је дете, Каплар је назива погрдним именима:

„Dakle, gospođo, vi ste fanatik. Glupotinja vi ste, da kažemo [...] I ne bi vam, dakle pucala sramota, kazano bruka.“ (Сијарић 1991: 66)

Капларево испитивање Хатке са тавана је посматрао Халимача. Видевши нешто што није могао да дефинише, Каплар одмах приписује Хаџији и „шпијунирање са тавана“ и очинство над дететом.

„-То је ваš brk bio na tavanu. Dakle, korpus delikti, svešteniće.“ (Сијарић 1991: 70).

Комичност овог дела аутор поспешује користећи се многим елементима. Језичке игре су свакако једно од упечатљивијих средстава. Донекле на стеријански начин, исмевања и унижавања некарактерних, примитивних ликова, јунака жељних величине, славе, положаја у друштву бивају представљени и јунаци овог романа. Употреба стране терминологије и то на некоректан начин, уклапање тих лексема са језиком примереним становништву Бихора бива један од бољих момената који сведоче о комици и хумору овог дела.

Чињеница је да је у овом роману осликано богатство усменог наслеђа једног дела Санцака, у који су се сливали култура, традиција и обичаји из република бивше Југославије. Ту су представљени не само лексика, већ и ритуали, веровања и склоности народа тог поднебља, чија даља анализа излази из оквира ове теме. Хаснија Муратагић у свом тексту „Поетолошка и лингвистичка структура јаких позиција текста Ђамила Сијарића“ каже да дела овог аутора испуњавају високе естетске критеријуме и да су *Бихорци*, заправо, постали знак препознавања осталих књижевних остварења Сијарића. У овом роману један свет излази из анонимности (в. Муратагић 2003: 125–128). Комичке ситуације и језичка комика послужили су као уметничко средство Ђамилу Сијарићу да искаже своју емоционалну повезаност са судбинама Бихораца. Сублимирао је све приче и легенде које је годинама акумулирао, као

и истините догађаје и историјске моменте који су обележили његово детињство и младост. Може се рећи да је успешно приказана комика ситуације заједно са језичком комиком, посебно захваљујући народном говору који су оживели јунаци овог романа.

КОМИЧКА КАРАКТЕРИЗАЦИЈА ЈУНАКА У РОМАНУ БИХОРЦИ

Јунаци овог дела бивају оличење комичног на више начина. До тог закључка долази се на основу посматрања њихове личности из више аспеката. Од физичког изгледа, преко психе, карактера, ставова према одређеним животним моментима и ситуацијама где се открива морал и карактер појединца, до језичко-стилских способности и начина изражавања. Но, сваки од ликова овог дела симбол је и тешког времена у коме су живели, њихова смешна страна заправо је продукт тешких и готово неприродно неповољних услова за живот. Остаје да се питамо да ли су ти ликови, јунаци, збиља смешни?!

У роману су приказана три главна јунака, Хаџија, Халимача и Хатка, чија судбина оквирно сачињава фабулу. Од споредних ликова ту су Каплар, Земко, Ђуза и Дердемез и неколико епизодних ликова. Друштвени систем је изградио врло неповољне услове у којима морају обитавати јунаци овог романа, тако да је комика кроз чију призму посматрамо ликове, заправо, једна представа тешког времена у коме преживљавају несрећни и очито конзервативни становници села Рашље. Енвер Каказ у свом тексту „Сијарићеви *Бихорци* у контексту дезинтеграције симплифицираног миметичког модела романа“, каже:

„Sudbina tih junaka presudnije je određena principima koji vladaju u zatvorenoj zajednici bihorskog sela Rašlje, nego nacionalističkom politikom Kraljevine Jugoslavije [...] Ta lokalizacija sudbine kao formativna figura romana potpuno je drugačija od onoga načina na koji se sudbina junaka realizira u romanu simplificiranog modela. Naime, u tom romanu sudbina se pojavljuje kao čista ideologija, nacionalna u prvom, a klasna u drugom tipu njegove realizacije.“ (Каказ 2003: 53)

Хаџија је свештено лице чијим доласком у Рашље роман почиње и чијим одласком роман завршава. Хаџија је тих, повучен, миран лик о којем немамо информације ни одакле долази ни ко је заправо. Осим чињенице да је хаџија и имена Фелећ, које се спомиње само једном када Каплар пише записник, ништа друго нам није дато. „-Pravo je ime пјету Feleć.“ (Сијарић 1991: 50)

С обзиром на то да га је довео Халимача, он га и „користи“ у циљу што веће зараде, прво наговарајући га да пише записе људима, а онда бавећи се трговином, па све до лажних савета које је Хаџија давао по инструкцијама Халимаче. Неспособност да се избори за своје место, на поштен и друштвено прихватљив начин, Хаџију чини несигурним

и интровертним чију полну немоћ делимично открива Ђуза, а након ње потпуно то чини и Хатка. Хаџија је странац у роману од почетка до краја, успутни пролазник чији статус одређује финансијска зависност од Халимаче. Комика у лику Хаџије је заправо његов начин на који приказује веру и свој позив, који је у овом роману све друго осим часна представа ислама.

Халимача је Хаџијина сушта супротност. Снажан, имућан и лукав, влада селом и идентификује се са природом у снази, дивљини и плодности. Једино што константно Халимачи полази за руком је низ превара које изводи уз помоћ Хаџије, којег је и довео из личног интереса у село.

„А видиш...-nastavljao je Halimača- ja ne velim tebi: de, kopaćeš ti meni jedno pet dana, tamo kad bude stasao kukuruz, jer taj Hadžija moja je stvar, ne može se on tek tako trošiti.“ (Сијарић 1991: 43)

Оно за чим Халимача жуди осим злата и земље је и углед. Силно жели да се назове агом и да му се сви обраћају са страхопоштовањем.

„-Da mi u ćitab upišeš ime: - Halimaga-“ (Сијарић 1991: 96).

У роману није удовољено тој његовој жељи и он до краја остаје Халимача. Наведени пример моменат је у коме се у потпуности разоткрива потајна жеља једног од становника Бихора. Један од најбогатијих и најимућнијих људи у селу по сваку цену жели да постане ага. Комплекс ниже вредности, осећај инфериорности, потреба да се буде на врху и изнад свих, па и у месту где се одавно заборавило на то како изгледа пристојан и достојанствен живот, исплива на крају и на врло експлицитан начин бива изнесен пред одређеним делом светине. Он силно жели да буде поштован и да има статус који други сељаци немају. То покушава да оствари на много нечасних начина, поткупљивањем, застрашивањем, исмевањем и на још много сличних начина, но ипак остаје заробљен и окован именом Халимача, чији је призив итекако негативан и испуњен подсмехом. Комика овог јунака се највише огледа у његовој бескрупулозности и похлепи које ни сам није свестан.

Хатка је одраз патријархално васпитане девојке која срећу види једино у удаји. Она је сирота, без родитеља, старатеља и материјалне потпоре. Њену страст за животом и њену сензуалност злоупотребљавају прво Дердемез, а након тога и његов отац Халимача. У том троуглу који настаје спонтано, приказан је примитивизам и губљење морала, достојанства и поштења у дословном смислу, а на то упозорава стара Нурка првом реченицом романа, да је неопходно да се народ просветли и врати вери. Хатка је најтрагичнији и најкомичнији лик у овом роману. Њен сукоб са самом собом и лабилност њеног карактера у односима са Дердемезом и Халимачом чине основу комике, али и трагичност света који Хатка представља. Њена комичност може се огледати у самом

изгледу и физичким карактеристикама. Као најупечатљивији моменат може се издвојити њен изглед у тренутку венчања са хаџијом. Тада њен дугогодишњи сан постаје стварност, тада она постаје супруга једног угледног мушкарца, тада ће и она као и све остале удате жене коначно имати свој дом, свој кров над главом, неко ко ће бринути о њој и неко о коме ће се она бринути. Посматрајући њен изглед, гестикулацију, покрете, реакције, тежњу ка остваривању одавно жељеног, у посматрачу бива изазван смех. Са друге стране, осврћући се на њено унутрашње стање, на разлоге њеног целокупног понашања, на све оно што је њу навело на такво понашање, откривамо да је њен положај крајње неповољан, да је она жртва тренутних околности, а као женски лик може бити и представа генералног стања жена тог подручја, друштва, времена.

Зденко Лешић о јунацима Сијарићевих дела каже следеће:

„Kad nema obaveza prema stvarnosti, mašta se oslobađa, pa ili navijet dovodi čudne, neobične ljude (onog Ram-Bulju, i onog Suljkešu, Halimaču, i Zemka, i Hatku, i onog Džemšira, i mnoge, mnoge druge), ili se, pak, prepušta drukčijoj igri, igri s riječima, u kojoj nastaju neobične jezičke slike, usporedbe, analogije i metafore.“ (Лешић 2003: 32)

Лик Каплара уведен је у роман да се укаже на аномалије у власти, недоследност у извршавању обавеза, поткупљивост, неискреност. Најслабији лик који је највише искаркиран, а заправо најмање поштован од стране села. Типичан пример поткупљивог, нискоморалног и нискокарактерног властодршца који због сопствене несигурности, комплекса, нездравог духа и стања свести настоји да на сваки начин докаже своју силу, моћ, способност, важност, а приликом сваког покушаја да то учини он бива заправо унижен, омаловажен, и бива доказано све супротно од оног што каплар жели.

Земко је наиван, нестабилан и преварен јунак који се током романа, чекајући писмо од брата, спрема на пут у Турску, да би на самом крају када је већ био пошао, одустао од пута. Он је један од јунака који у читаоцу изазива осмех када уочи и схвати колика је трагика његовог лика и његове судбине. Земко је лик који је јако везан за своју земљу, отуда и његово име, због неприлика које владају принуђен је да све прода и крене у потрагу за бољим животом у туђој земљи. Не могавши да се одвоји од своје родне груде, он остаје у земљи где је рођен без земље коју је имао јер је продао, без новца од продате земље, јер је исти потрошио на суседе приређујући им гозбе поводом свог одласка.

Ђуза у овом роману има специфичну улогу. Представља племе Колашинаца који су прогоњени од стране власти. Приказујући конституцију спољашњег Ђузиног изгледа, аутор донекле карикира и њу и Хаџију који ће бити Ђузин супруг. Супротстављајући како физичку, тако и карактерну страну ова два јунака, добијамо опозитивну вредност људских особености уопште. Оно што се мора споменути још јесте да је у овај лик уткано најмање комике, зато што доминирају неки исто-

ријски моменти који су послужили као мотив Сијарићу да прикаже моралну величину и снагу једне жене.

Дердемез је заправо паразит који је важан за роман, јер је симбол моралног посрнућа и узрок несреће коју доживљава главна јунакиња. Магловит и нејасан, лик Дердемеза је све оно што патријархално друштво жели да сакрије, а надасве Халимача као представник тог друштва.

Ликови у роману *Бихорци*, обележени историјом и географски ограничени, представљају скуп фолклорне, комичне, трагичне и колективне пројекције света који је осуђен на трагичан завршетак. Сплет догађаја који је обојио свакодневицу јунака села Рашља, сведен на непуну годину дана, представља комедију живота свакога од њих, у којој су видне примесе страдања и патње. Оно што је примарни животни принцип свих ликова у овом роману је једноставна борба за живот која повремено обилује хумором.

ЗАКЉУЧАК

Проучавајући мотиве комике уопште у књижевности, а онда у роману *Бихорци*, долазимо до закључка да је Сијарић један од ретких писаца који је успео да пронађе несумњиво јединствен начин да прикаже специфичности и аномалије друштва које себе веже у чвор. Овом анализом настојали смо да осветлимо феномене језичке комике и комичне карактеризације јунака и ситуација. Доказали смо да је народни говор имао великог удела у уношењу хумора у овај роман. Овим делом Сијарић приказује, између осталог, и историјске прилике у Санцаку после Првог светског рата. Разобличене су одређене друштвене појаве, необразованост, морално и верско посрнуће. Бескрупулозност и похлепа изложени критици кроз хумористичке елементе исказане говором јунака, ситуацијама и недаћама у које су упадали и судбином која их је задесила. Подсмеху су изложени појединци као представници народа, али и сам народ и његово схватање и поимање живота који је оформљен на граници између цивилизације и дивљине. На крају, анализом ликова дефинисали смо и заокружили питање комике у овом роману.

Извори

Сијарић 1991: Ђ. Сијарић, *Бихорци*, Сарајево: Веселин Маслеша.

Литература

- Перишић 2012: И. Перишић, *Увод у теорије смеха*, Београд: Службени гласник.
- Ковач 1983: Н. Ковач, *Ћамил Сијарић као приповједач*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Максимовић 2003: Г. Максимовић, *Тријумф смијеха*, Ниш: Просвета.
- Максимовић 2009: М. Максимовић, *Мали буквар за велику децу*, Београд: Службени гласник.
- Диздаревић 2001: Ф. Диздаревић, *Ћамил тора разговора*, Пљевља: Међурепубличка заједница за културно просвјетну дјелатност.
- Муратагић 1993: Х. Муратагић-Туна, *Језик и стил Ћамила Сијарића*, Нови Пазар: Дамад.
- Хартман 2004: Н. Хартман, *Естетика*, Београд: Дерета.
- Лешић 2003: З. Лешић, *Природа Сијарићевог приповједачког свијета*, у: *Научни скуп Књижевно дјело Ћамила Сијарића*, Сарајево: Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине.
- Ковач 2003: Н. Ковач, *Историјски роман Ћамила Сијарића*, у: *Научни скуп Књижевно дјело Ћамила Сијарића*, Сарајево: Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине.
- Казаз 2003: Е. Казаз, *Сијарићеви Бихорци у контексту дезунтеграције симплифицираног миметичког модела романа*, у: *Научни скуп Књижевно дјело Ћамила Сијарића*, Сарајево: Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине.
- Муратагић 2003: Х. Муратагић-Туна, *Поетолошка и лингвистичка структура јаких позиција текста Ћамила Сијарића*, у: *Научни скуп Књижевно дјело Ћамила Сијарића*, Сарајево: Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине.
- Ђуричковић 2003: Д. Ђуричковић, *Ћамилова прича*, у: *Научни скуп Књижевно дјело Ћамила Сијарића*, Сарајево: Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине.
- Поповић 2007: Т. Поповић, *Речник књижевних шермина*, Београд: Логос Арт.
- Проп 1984: В. Проп, *Проблеми комике и смеха*, Нови Сад: Дневник.

Selma Hasanović / COMEDY IN ĆAMIL SIJARIĆ'S NOVEL BIHORCI

Summary / This paper aims to examine the linguistic comedy and comic characterization of the heroes of the novel *Bihorians* by Ćamil Sijarić. Having analysed this literary work, we have come to the conclusion that the author often apostrophizes comic situations corroborated by the linguistic comedy of the protagonists which is constructed upon the lexis of folk speech in the area of Bihor, as well as upon the credulity of the characters who are often bereft of logical understanding. The directness of expression evokes the singularity of the South Sandžak dialect which abounds with Orientalisms – Turkish and Arabic loanwords, among which archaisms particularly come to the fore, which represents the general symbol of comedy in Ćamil Sijarić's entire opus.

Key words: linguistic comedy, comic, humour, heroes, novel

Примљен: 29. август 2017.

Прихваћен за штампу јануара 2018.